

Василь Ухач
(Тернопіль)

ВОЛИНЬ 1943: ПОГЛЯД СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті здійснено огляд основних наукових розвідок та аналіз окремих тенденцій у розвитку сучасної вітчизняної історіографії Волинських подій 1943 р. Ключову увагу приділено передумовам, причинам, генезису конфлікту, ролі третіх сторін, обопільним втратам. Акцентовано увагу на недостатньому вивченні проблеми, накреслено напрями подальших дослідницьких пошуків.

Ключові слова: Друга світова війна, Волинь, українсько-польські відносини, ОУН, УПА, АК, джерела, історіографія.

Об'єктивна оцінка минулого є суттєвим чинником дієвого впливу на сучасні реалії та перспективи подальшого розвитку суспільства і держави. Як слушно зауважує Ю. Горбань, «історична пам'ять, сформована на основі об'єктивного пізнання історії, не тільки поєднує минуле з сучасним, а й «підказує» осмислений вибір майбутнього»¹.

Безперечно, що новітня українська історіографія перебуває на крутому переломі, зумовленому трансформаційними процесами в українському суспільстві, його поверненням до загальнолюдських цінностей, а відповідно і поверненням вітчизняній історичній науці її природних функцій².

На відміну від радянських методологічних орієнтирів з їх акцентом на формаційне трактування історичного процесу, партійно-класовий підхід, критику буржуазної історіографії, боротьбу з українським націоналізмом, сучасна українська історіографія переживає цілком інші тенденції свого розвитку, пов'язані зі зміною її кадрового потенціалу, методологічних орієнтирів, переходом від класово-формаційного осмислення та трактування історичного процесу до цивілізаційного³. Водночас, процес зміни світоглядних орієнтирів не є швидким, що пояснюється існуванням цілих напрямів у сучасній історіографії.

Висловлені вище міркування видаються вкрай важливими при науковому аналізі й оцінці українського національного-визвольного руху, зокрема періоду 20–50-х років минулого століття. Видаються цілком слушними слова знаного київського дослідника О. Лисенка про «внутрішній дискомфорт і напруження» для дослідника, який прагне звер-

татися до цієї теми. Не є винятком і проблема українсько-польських відносин періоду Другої світової війни та перших післявоєнних років, в межах якої Волинські події є найбільш драматичнішими, а відповідно і найбільш дискусійними у професійних цехах істориків обох країн. Тому для сучасного українського дослідника «залишається один привілей — бути чесним перед своїм сумлінням і суспільством, якому він служить»⁴.

Маємо всі підстави стверджувати, українсько-польський конфлікт на західноукраїнських землях часів останньої світової війни і Волинські події, є чи не найбільш дослідженими в історіографії обох країн. І хоча пальму наукової першості в дослідженні обраної теми тримають польські колеги, в останні роки українські історики зробили суттєвий прорив. Вітчизняними науковцями нагромаджено значний науковий доробок, цій проблемі присвячені численні історіографічні і бібліографічні праці⁵. Ряд історіографічних розвідок приурочувався черговим річницям Волинських подій, а тому загальною для них вадою є відсутність наукового аналізу праць останніх років⁶.

Метою пропонованої статті є огляд найважливіших праць, публікацій з окресленої проблеми, що побачили світ у останні роки та аналіз ключових тенденцій у розвитку сучасної вітчизняної історіографії Волинських подій 1943 р., зокрема причинам, генезису конфлікту, ролі третіх сторін, обопільним втратам, окресленню недостатньо з'ясованих аспектів цієї наукової теми та перспектив подальших дослідницьких пошуків.

Аналізуючи новітні публікації з піднятої наукової теми, особливий наголос доцільно звернути на опубліковані в останні роки монографії Б. Гудя, І. Патриляка, В. В'ятровича, публікації Л. Зашкільняка, О. Удада, публікації документів⁷, що мають важливе історіографічне значення, вирізняються новими методологічними підходами, спробою комплексного підходу до проблеми українсько-польських стосунків і Волинського протистояння зокрема.

Львівський дослідник Б. Гудь, вказуючи на певну «втому» сучасної польської історіографії в дослідженні українсько-польського конфлікту, цілком слушно вказує на відсутність з-поміж польських істориків прагнення значно глибшого вивчення генези українсько-польського протистояння⁸. Вчений робить спробу виокремити напрями та тенденції наукових пошуків української історіографії. Він виділяє нечисленну і малоавторитетну групу істориків-марксистів, які з догматичних класово-формаційних підходів трактують український національно-визвольний рух 20–50-х років, як «націоналістичний, профашистський і злочинний», спрямований на боротьбу з мирним польським і «радянським» населенням західноукраїнських земель. З-поміж державницького напрямку, до якого автор відносить серед інших одного з найавторитетніших дослід-

ників українсько-польських взаємин І. Ільюшина, більшість учених теж не зацікавлені в поглибленому дослідженні характеру й перебігу українсько-польського конфлікту, оскільки над ними «тяжіє» боязнь бути звинуваченими у «бракові патріотизму»⁹. Прихильники так званої культурно-антропологічної історії (Я. Грицак, А. Заярнюк, А. Портнов та ін.) підкреслюють справедливо «антигуманний характер стратегії й тактики оунівського керівництва УПА щодо польського населення Волині та Східної Галичини», проте дещо спрощено підходять до з'ясування причин трагічних подій, оскільки матимуть вони не тільки політичний, але й етносоціальний характер, який формувався протягом століть. А тому, на думку Б. Гудя, саме етносоціальні аспекти відіграють провідну роль у формуванні кількох піків українсько-польського протистояння. Тут варто відзначити, що очільник останнього напрямку, знаний історик Я. Грицак у збірці статей «Страсті за націоналізмом» (Критика, Київ, 2011) закликає до «визнання національної провини» сучасними відповідальними українськими «інтелектуалами та політиками» за діяльність УПА, наголошуючи, що ініціатором і винуватцем «Волинської різанини» однозначно виступає українська сторона та її ударна сила УПА¹⁰. Такий приклад свідчить, що і сьогодні в науковій літературі окремі автори надають перевагу однобічному трактуванню причин конфлікту та мають на меті лише довести провину протилежної сторони. При цьому поза полем наукового аналізу залишаються десятки томів матеріалів, «Україна — Польща: важкі питання», збірки документів, зокрема архівів Служби безпеки України. І. Ільюшин безпідставно стверджує, що регіональна приналежність вітчизняних істориків обтяжує їх різними стереотипами щодо Польщі, успадкованими від батьків і дідів. А це завжди спричинятиме поліфонію підходів до оцінки українсько-польських взаємин на різних етапах їхнього історичного співжиття. Тому, як наголошує Ю. Шаповал, слід утримуватись як від скороспілих односторонніх «вибачень» перед поляками, так і від псевдопатріотичного, антипольського ригоризму в оцінках волинських подій¹¹, оскільки науковцями багато крапок над «і» ще не поставлено.

Без перебільшення подією в дослідженні українського визвольного руху стала поява монографії київського дослідника І. Патриляка, який значну увагу приділив проблемі українсько-польського протистояння¹². Вдаючись до аналізу історичних передумов українсько-польського конфлікту, він підкреслює, що українці жили під постійним «правовим і моральним пресингом», порівнюючи його з південноафриканським апартеїдом. Важливо зазначити, що історик цілком правдиво наголошує на ролі німецького фактору в наростанні конфлікту в роки Другої світової війни, особливо на території Генерального Губернаторства. Завуальована

політика німців, неадекватна оцінка нових реалій польськими державними колами лише затягували кривавий вузол протиріч і практично не залишали шансів на мирне врегулювання українсько-польського протистояння.

В українській історіографії точаться гострі дискусії щодо так званого офіційного наказу з боку УПА ліквідувати поляків, на який посилаються польські дослідники, при цьому не підтверджуючи свою позицію джерелами. І. Патриляк наголошує на відсутності офіційного наказу з боку УПА ліквідувати поляків. Водночас дослідник не досить часто виправдано вдається до історичного моделювання ситуації, а під словом ліквідувати має на увазі «вигнати мешканців і спалити будівлі, щоб змусити поляків переїхати за Буг»¹³. Схожої позиції дотримується і інший відомий дослідник українського визвольного руху В. В'ятрович, зазначаючи, що не має жодних підстав твердити про існування розпорядження найвищого керівництва українського підпілля щодо масової ліквідації польського населення, а отже, і не має підстав говорити про антипольський геноцид, до слова активно розкручуваний потужними російськими та проросійськими медіа¹⁴.

Іншої позиції щодо питання, ким саме і коли приймалося рішення щодо проведення масштабних акцій з «очищення» Волині від польського елемента, дотримується І. Ільюшин. Як відомо, польські історики вважають, що таке рішення, найвірогідніше, могло бути прийнято на лютневій 1943 р. третій конференції ОУН(б). Автор стверджує, що швидше за все таке рішення на конференції не ухвалювалося, однак висловлює сумнів, що початок масштабних антипольських акцій не був узгоджений на рівні крайового проводу ОУН(б) на ПЗУЗ. При цьому І. Ільюшин посилається на таємну директиву (існування якої не підтверджено документально — *Авт.*) командира УПА К. Савура (Д. Клячківського)¹⁵. Саме на крайового провідника ОУН(б) і командира місцевих загонів УПА Д. Клячківського дослідник покладає найбільшу відповідальність за проведення антипольських акцій на Волині в 1943 р.¹⁶ Зазначимо, що ряд сучасних українських істориків теж покладає на Д. Клячківського, видатного діяча українського визвольного руху, відповідальність у антипольських акціях, вказуючи, що на його сумлінні загострення кривавої волинської різанини 1943–1944 рр.¹⁷ Очевидно, не випадково цей непересічний діяч українського визвольного руху в листопаді 1943 р. «під пристойним і переконливим приводом був позбавлений посади головнокомандувача УПА»¹⁸.

Принципово важливими видаються висновки українських науковців щодо причин загострення українсько-польського протистояння, напруження керівними колами українського самостійницького руху офіційної позиції з приводу польського питання. На прикладі «волинських

подій» помітні методологічні розбіжності між польськими та українськими науковцями, які, як стверджує Л. Зашкільняк, зумовлені психологічним тиском на істориків громадськістю (з обох сторін), і які змушують їх (особливо польських дослідників — *Авт.*) виокремлювати «волинські події» із загального полотна українсько-польських взаємин періоду Другої світової війни, розглядаючи і даючи їм самостійну оцінку¹⁹. Такий підхід руйнує цілісну матерію українсько-польських стосунків, оскільки звуження хронологічних рамок до 1943 р., а географічно до Волині, опускає науковий аналіз подій на Холмщині в 1942 р., в Галичині в 1944 р. та на Закарпатті в 1945–1947 рр.²⁰, а відповідно не дає системного погляду, а відтак змоги виокремити причини, мотиви, масштаби, наслідки протистояння.

Викласти концепцію українсько-польського протистояння як війни, документально обґрунтувавши її, показати місце і роль кривавого конфлікту в загальній історії українського визвольного руху 1940-х років прагне В. В'ятрович. Дослідник вважає недоречним вживання українською історіографією неточного і надто загального терміна «конфлікт», водночас недоцільним є і використання польськими істориками терміна «геноцид». Міжнаціональні конфлікти, на думку світлої пам'яті Я. Дашкевича, можливі тільки між рівноправними партнерами, а на «західноукраїнських землях був не просто конфлікт, а повстання проти трьох окупантів, об'єднаних антиукраїнською ідеологією, була національно-визвольна війна...»²¹. АК і УПА, стверджує В. В'ятрович, мали всі необхідні ознаки згідно з Гаазькою конвенцією, щоб з юридичного погляду вважати їх учасниками бойових дій²².

Важливим видається наголос на участі в конфлікті цивільного населення, багатовікові образи якого на сусіда посилювали жорстокість характеру протистояння²³; селянство, часто не розуміючи суті завдань окремих сил українського самостійницького руху, все ж було його рушійною силою²⁴.

Серед вирішальних причин спалаху ворожнечі О. Лисенко називає «діаметрально протилежні погляди на повоєнну долю західноукраїнських земель, прагнення використати окупаційний адміністративний апарат з метою упокорення іншої сторони, будь-якими засобами скомпрометувати, відсунути, витиснути інонаціональну спільноту з краю. Польський чинник в очікуванні відступу німців і приходу Рад намагався захопити всі більш-менш помітні посади в органах управління. Натомість, українські націоналісти прагнули ліквідувати польську присутність у краї»²⁵. Водночас, архівні документи не дозволяють зробити вичерпний висновок про «першоавторство» у протистоянні якоїсь однієї сторони. Вони радше

доповнюють складну амальгаму цих подій, застерігаючи від спроб створити якусь однобічну схему²⁶.

У переліку причин українсько-польського протистояння: «провокаційна діяльність агентів Абверу та радянських партизан»²⁷, «провокативна роль, що її відіграли в українсько-польському протистоянні «треті сили», насамперед...нацисти»²⁸, «свою гру вела й Москва»²⁹, «ролі Е. Коха в кривавих подіях на Волині і його підтримка певних польських ініціатив»³⁰, «суттєвий радянський фактор у розпалюванні ворожнечі»³¹.

Берлін і Москва були кровно зацікавлені в тому, щоб забезпечити собі панування на окупованих територіях, придушити національно-визвольний рух в Україні і Польщі, підступно й уміло використавши для цього україно-польський антагонізм³². В. В'ятрович резюмує, що збройний конфлікт між Німеччиною і СРСР створив передумови для «появи мікрівійни, яка розгорнулася в межах макровійни»³³. Можна все ж погодитися з позицією вченого, що ця війна не набула б таких масштабів, якби була лише двостороннім конфліктом між українцями і поляками.

Видається слушною і заувага В. В'ятровича про нагальність дослідження ролі так званих «сокирників», «зеленівців» у подіях на Волині, оскільки ці напівкримінальні-напівполітичні сили не підлягали контролю жодній із конкуруючих політичних сил, проте їхні «подвиги» колишня радянська, а тепер і російська історіографія списують на польські та українські військові формації³⁴.

Нарешті, ще одна проблема — масштаби польсько-українського протистояння. Цілком закономірним є існування величезної розбіжності в оцінках чисельності жертв, тому якоїсь «узагальненої» статистики не існує і по-сьогодні, хоча з-поміж українських дослідників є й такі, які присвячують свою діяльність надзвичайно копіткій, тривалій, але вкрай важливій справі пошуку хоча б наближених, об'єктивних цифр обопільних жертв³⁵.

Упродовж 2003 р. у ЗМІ та наукових публікаціях в Україні наводилися наступні дані: польські жертви — від 80 до 18 тис.; українські жертви — від 100 до 18 тис. У польської сторони домінувала цифра 100 тис. поляків, які стали жертвами³⁶. Щоправда за останнє десятиріччя, особливо українська сторона зробила суттєвий поступ у вивченні цього аспекту. У сучасній українській історіографії у дослідженні кількості жертв існує поліфонія думок.

Завдання, хоча б приблизно дослідити кількість жертв українсько-польської локальної війни 1943–1944 рр. на Забужжі, Волині й Поліссі ставить І. Патриляк, припускаючи, що «з кінця 1942 до кінця 1944 років загинуло 13–16 тис. українців (з яких близько 4 тис. припадає на Холмщину, Грубешівщину і Підляшшя) і 38–39 тис. поляків; виїхало близько

20 тис. українців і 35.5 тис. поляків відповідно»³⁷. Не наводячи конкретних цифр і акцентуючи увагу на подальших дослідженнях, І. Ільюшин вказує на важливості дослідникам «відрізнити дії українських і польських національних партизанських загонів від подібних за характером дій представників української і польської національностей, здійснених під командою німецьких або радянських військових»³⁸. На скрупульозності дослідження втрат обох сторін наголошує і В. В'ятрович, вказуючи на труднощі, оскільки українці та поляки в цей період стали жертвами не тільки взаємної боротьби, але й репресій нацистського режиму та діяльності червоних партизанів, а згодом і депортацій, які проводилися комуністичним режимом. Автор посилається на довідку архіву СБУ (8.07.2003 р.) про загиблих на всіх теренах Західної України: поляків — 30 327; українців — 16 523; знищено населених пунктів: польських — 240; українських — 115³⁹. Ю. Шаповал, посилаючись на дані архіву СБУ, наводить число жертв з боку поляків — від 80 до 18 тис., з боку українців — від 100 до 18 тис. чол.⁴⁰ Ю. Сорока поділяє позицію українських учених, які обчислюють втрати поляків і українців, відповідно 35 і 15 тис. чол.⁴¹

Зазначимо, що ряд сучасних дослідників посилаються на вже відомі дані і лише поодинокі науковці прагнуть глибинно дослідити число жертв з обох сторін. З-поміж таких науковців вирізняється праця Я. Федорчука, в якій підсумовано дані багаторічних досліджень, що ґрунтуються на опитуванні багатьох свідків трагедії, і спростовують непідтвержені дані окремих польських учених. На схвальну оцінку заслуговує прагнення автора подати не тільки неспростовні факти першопричин кровопролиття, але й взаємодопомоги один одному простого населення, заклик до об'єктивності та порозуміння української й польської історіографії⁴².

Підбиваючи попередні підсумки дослідження волинської трагедії, як епіцентру українсько-польського протистояння періоду останньої світової війни, слід констатувати вагомий поступ (особливо в останні 5 років — *Авт.*) у концептуально-теоретичному, документальному й історіографічному осмисленні та напрацюванні багатьох аспектів порушеної проблеми⁴³. Особливо слід наголосити на появі праць, в яких автори прагнули комплексно підійти до висвітлення проблем українського національно-визвольного руху, не «вириваючи» окреслену нами тему, із контексту національно-визвольних змагань українського і польського народів. Переконані, що саме за такими науковими дослідженнями майбутнє, оскільки вони допомагають наблизити нас до глибинного, концептуального розуміння проблеми, допомагають вийти на шлях порозуміння і примирення.

У контексті досліджуваної теми слід назвати й інших вітчизняних науковців, яким належить вагомий внесок у з'ясування різноманітних

аспектів українсько-польських стосунків і волинських подій зокрема. Це і праці Р. Гриньківа, Я. Дашкевича, А. Заярнюка, Я. Ісаєвича, Ю. Киричука, Ю. Сливки, М. Кучерепи, А. Русначенка, В. Трохимовича, М. Швагуляка та інших українських істориків. Не випала з поля наукового аналізу і низка колективних праць та збірників, що отримали високу фахову оцінку⁴⁴.

Принципово важливе значення, з огляду на їх фактологічну та методологічну цінність, мають результати українсько-польських семінарів⁴⁵ та їх продовження, розширення формату за рахунок молодих, креативно мислячих, фахово підготовлених молодих учених з обох сторін.

Потрібно також акцентувати увагу і на публікаціях, положення яких, з одного боку, часто є «переспівом» наукових висновків авторів ґрунтовних праць, з іншого — підданих впливу ЗМІ, громадської думки, що відсуває на другий план академічне висвітлення теми, ґрунтовну працю з документами⁴⁶.

Загалом у переважній більшості публікацій сучасних вітчизняних істориків знайшли своє відображення ключові аспекти цієї контроверсійної теми. Історіографічний аналіз переконує, що генеральною методологічною лінією у вивченні численних питань є, на думку О. Лисенка, широкий історичний контекст, відмова від комплексу провини однієї зі сторін⁴⁷. Вочевидь, попереду наполеглива праця над використанням новітніх методологічних підходів, збором та аналізом джерельного і фактографічного матеріалу, його аналітичним осмисленням, підготовкою системних відповідальних історичних досліджень, побудованих на принципах науковості й академічної об'єктивності, позбавлені від політичної кон'юктури сьогодення, спрощеності та однобічності, безапеляційності й поверховості⁴⁸.

Проведений історіографічний аналіз основних праць сучасних українських учених про події 1943 р. на Волині дозволяє визначити недостатньо вивчені аспекти проблеми, накреслити перспективні шляхи подальших дослідницьких студій:

1) ґрунтовного дослідження потребує вивчення ставлення української інтелігенції, УГКЦ до антипольської акції окремих сил українського самостійницького руху⁴⁹;

2) на своїх дослідників, для глибшого з'ясування, чекає питання спроб українсько-польських контактів і порозуміння. Українськими вченими здебільшого досліджувалися головні етапи переговорного процесу, їх наслідки, при цьому опускався аналіз позицій обох сторін, ставлення керівництва українського і польського визвольного рухів до можливої співпраці, політичних засад, на яких українці і поляки збиралися будувати цю співпрацю⁵⁰. Глибинного аналізу потребують чинники, які не

дали досягнути порозуміння⁵¹. Зберігають свою актуальність дослідження спроб співпраці УПА і її польського відповідника ВіН (Вольносьць і Незавіслосьць) у період 1945–1947 рр.⁵²;

3) для об'єктивного розуміння українсько-польського протистояння періоду 1939–1947 рр. і Волинської трагедії 1943 р., потребують системного дослідження українсько-польські взаємини міжвоєнної доби, зокрема внутрішніх і зовнішніх умов, об'єктивних і суб'єктивних факторів становлення польсько-українських міждержавних відносин — дипломатичних, торговельно-економічних, суспільно-політичних, культурних⁵³;

4) перспективним з очевидною новизною (оскільки ні в польській, ні ґрунтовно в українській історіографії це питання не вивчалось) видається дослідження діяльності, ролі напівкримінальних-напівполітичних угруповань, що не контролювалися ані польськими, ані українськими політичними силами⁵⁴;

5) принципово важливим для обох сторін залишається продовження скрупульозного дослідження втрат обох сторін у другій українсько-польській війні⁵⁵;

6) ретельних наукових розвідок потребують питання: порівняльного дослідження ідеологій українського та польського національних рухів опору; розбіжності і конфлікту у керівному середовищі українського національно-державницького руху стосовно «третього» фронту, волинських подій зокрема; прояви обопільної взаємодопомоги на рівні простих людей; роль української та польської еліт, їх деморалізація і нищення; альтернативні варіанти розв'язання подій на Волині⁵⁶.

Слід вітати та підкреслити виняткову важливість подальшої польсько-української концептуальної дискусії навколо волинських подій 1943–1944 років.

Нарешті, важливого значення для подальших об'єктивних досліджень має пошук методологічних орієнтирів, що є «своєрідним компасом, дорожньою картою інтелектуально-дослідницької і педагогічної діяльності»⁵⁷.

Цілком природно, що жоден дослідник не в змозі знати все про будь-який відрізок людської історії, кожен висловлює різною мірою суб'єктивні погляди, кожен у свій спосіб намагається дійти до історичної правди, котра в абсолютному сенсі неможлива. Рациональний компроміс можливий лише на ґрунті здорового скепсису та визнання релятивності взаємних претензій⁵⁸. Найважливішим є те, як стверджував один з найавторитетніших британських дослідників історії Центральної і Східної Європи Норман Дейвіс, щоб «дослідник чітко зазначав, що на його думку, в його концепції в своїй основі є незаперечним, що припущенням, а що особистою думкою»⁵⁹.

Підсумовуючи, слід констатувати, що волинські події 1943 р., як і польсько-українське протистояння періоду 1939–1947 рр. ще раз доводить «хибність маніхейського бачення і інтерпретації історичного процесу з розподілом на «хороших» і «поганих» учасників цього процесу»⁶⁰. Потрібні не нагадування трагічних подій на Волині, а нагадування про загибель поляків і українців, формування колективної історичної пам'яті поляків і українців про загальну трагедію наших предків, за спільне історичне минуле, енергійна відсіч екстремістським, спекулятивних тенденцій з обох сторін⁶¹. Із цим важко не погодитися.

¹ Горбань Ю.А., Горбань Т.Ю. Історичне дослідження: імперативи неупередженого пізнання // Історія науки і біографістика. — 2009. — № 4. — С. 1.

² Калакура Я. Цивілізаційні орієнтири новітньої української історіографії // Історіографічні дослідження в Україні / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова), О.А. Удод (відпов. ред.), Д.С. Вірський та ін. — К., 2014. — Вип. 24. — С. 23.

³ Там само. — С. 24.

⁴ Лисенко О. Український самостійницький рух періоду Другої світової війни як військово-політичний феномен та об'єкт наукового пізнання // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. — Острог, 2013. — Вип. 20. — С. 7.

⁵ Лисенко О.Є., Маруценко О.В. Українсько-польські стосунки Другої світової війни у вітчизняній історіографії. Бібліографічний покажчик. — К., Івано-Франківськ, 2003. — 124 с.; Ільющин І.І. Волинська трагедія 1943–1944. — К., 2003. — 313 с.; Українсько-польські конфлікти під час Другої світової війни / Центр досліджень визвольного руху. Львів, 2003. — С. 94–107; Морозова О. С. Волинська трагедія у сучасній українській і польській історіографії // Чорноморський літопи. — 2013. — Вип. 7. — С. 105–111; Сорока Ю. Польсько-українське протистояння на Волині 1943 року // Краще знання. — 2011. — № 2. — С. 301–305 та ін.

⁶ Мищак І. Сучасна українська та польська історіографія про Волинську трагедію 1943 року // Історіографічні дослідження в Україні. — 2008. — Вип. 18. — С. 456–466; Маруценко О. Сучасна вітчизняна історіографія Волинських подій 1943 року: проблеми і перспективи досліджень // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. / Відп. ред. В.А. Смолій. — К., 2008. — Вип. 11. — 368 с.; Цепенда І. Є. Вибрані проблеми українсько-польського протистояння 1943–1947 років в оцінках сучасних польських істориків // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. у-ту: Історичні науки / Українська історіографія на рубежі століть: Мат-ли міжн. наук. конф., 25–26 жовтня 2001 р. — Кам'янець-Подільськ, 2001. — Т. 7. — С. 693–700 та ін.

⁷ Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В.М. В'ятрович. — Т. 1. Війна під час війни. 1942–1945. — 792 с.; Т. 2. Війна після війни. 1945–1947. — Львів, 2011. — 576 с.; «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 роках / Упоряд. Я. Шашкевич; В. Кук. — Львів, 2010. — 594 с.

⁸ Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. — Харків, 2011. — С. 11.

⁹ Там само. — С. 15.

¹⁰ *Заишкільняк Л.* Провини УПА перед українцями та їхніми сусідами за Я. Грицаком // Універсам. — Львів, 2012. — № 1/2. — С. 45.

¹¹ *Шаповал Ю.* УПА: сторінки історії: Науково-методологічна розробка на допомогу лекторам-викладачам народного університету українознавства. — К., 2007. — С. 53.

¹² *Патриляк І.* «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960 роках. Центр досліджень визвольного руху. — Львів, 2012. — 512 с.

¹³ Там само. — С. 344.

¹⁴ *В'ятрович В.* Наказ, якого не було. Історія з грифом «Секретно». Архіви КГБ розповідають // Центр досліджень визвольного руху. — Львів: Часопис, 2012. — С. 115.

¹⁵ *Льюшин І.І.* Бойові дії УПА на антипольському фронті. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / Дзьобак В.В., Льюшин І.І., Касьянов Г.В. та ін. Відп. ред. Кульчицький С.В. — К., 2005. — С. 247.

¹⁶ Там само. — С. 253.

¹⁷ *Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С.* «Повстанська розвідка діє точно і відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950 роки. — К., 2006. — С. 96, 225.

¹⁸ Організації українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. — К., 2005. — С. 25.

¹⁹ *Заишкільняк Л.* Українсько-польські стосунки на Волині і в Галичині в 1939–1944 роках: міжнаціональний конфлікт чи неоголошена війна? // Україна–Європа–Світ. Міжнар зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. — К., 2011. — Вип. 5. — Ч. 2. — С. 25.

²⁰ *В'ятрович В.* Назв. праця. — С. 112.

²¹ *Дашкевич Я.* Акція «Волинь»: Волинський казан та його творці. — К., 2011. — С. 236.

²² *В'ятрович В.* Друга польсько-українська війна. 1942–1947. — Вид. 2-ге доп. — К., 2012. — С. 34, 36.

²³ Там само. — С. 34.

²⁴ *Гудь Б.* Назв. праця. — С. 16.

²⁵ *Лисенко О.* Українсько-польський конфлікт // Проблеми історії України, факти, судження, пошуки. — 2007. — Вип. 16. — С. 387.

²⁶ *Шаповал Ю.* Волинська трагедія і польсько-українські взаємини 1943–1944 роки у дзеркалі документів Державного архіву Служби безпеки України // З архівів ВУЦК–ГПУ–НКВД–КГБ. — 2003. — № 1. — С. 198.

²⁷ *Рева Н.* Події на Волині влітку 1943 року у контексті ролі й місця України в планах Радянського Союзу та Німеччини: Дослідницьким полем війни без ідеологічних окопів: наук.-метод. семінар «Україна у Другій світовій війні» / [за заг. ред. В.В. Масленка, Ю.П. Присяжнюка]. — Черкаси, 2006. — С. 48.

²⁸ *Шаповал Ю.* Волинська трагедія і польсько-українські взаємини 1943–1944 роки у дзеркалі документів Державного архіву Служби безпеки України. — С. 198.

²⁹ *Шаповал Ю.* УПА: сторінки історії. — С. 63.

- ³⁰ Дашкевич Я. Назв. праця. — С. 235.
- ³¹ Сорока Ю. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939–1950 роки): монографія. — К., 2007. — С. 102.
- ³² Трохимович В. Роль Німеччини і СРСР в українсько-польському конфлікті 1939–1945. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.jilvi.ua/n28texes/hunchak.htm>
- ³³ В'ятрович В. Третя сторона в польсько-українській війні. — С. 126.
- ³⁴ В'ятрович В. «Сокирники», або Про селянську війну на Волині в 1943 році. — Львів, 2012. — С. 121–122.
- ³⁵ Див. праці Я. Царука, Я. Федорчука.
- ³⁶ Шаповал Ю. Волинська трагедія і польсько-українські взаємини 1943–1944 роки у дзеркалі документів Державного архіву Служби безпеки України. — С. 205.
- ³⁷ Патриляк І. Назв. праця. — С. 366.
- ³⁸ Льюшин І.І. Бойові дії ОУН і УПА на антипольському фронті. — С. 273, 274.
- ³⁹ В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942–1947. — С. 239, 241–242.
- ⁴⁰ Шаповал Ю. УПА: сторінки історії. — С. 71.
- ⁴¹ Сорока Ю.М. Назв. праця. — С. 109.
- ⁴² Федорчук Я.П. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 роки: Волинська область: підсумки. — Луцьк, 2012. — С. 2.
- ⁴³ Марущенко О. Назв. праця. — С. 15.
- ⁴⁴ Волинь і Холмщина 1938–1947 роки: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади. — Львів, 2003. — 813 с.; Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп ред. та упоряд В.М. В'ятрович. — Т. 1. Війна під час війни. 1942–1945. — 792 с.; Т. 2. Війна після війни. 1945–1947. — 576 с. Львів; 2011; «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 роках / Упоряд. Я. Шашкевич; В. Кук. — Львів, 2010. — 594 с.
- ⁴⁵ Грицьків Р. Історіографічне значення матеріалів міжнародних семінарів «Україна — Польща: важкі питання» у дослідженні історії УПА періоду Другої світової війни. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.cdvr.org.ua
- ⁴⁶ Льюшин І. Деякі теоретичні проблеми дослідження українсько-польських відносин ХХ ст. // Галичина. — 2008. — № 14. — С. 106.
- ⁴⁷ Лисенко О. Деякі методологічні аспекти дослідження національної політики сталінського і гітлерівського режимів у період Другої світової війни // Друга світова війна і доля народів України: Мат-ли всеукр. наук. конф. — К., 2005. — С. 14.
- ⁴⁸ Марущенко О. Назв. праця. — С. 35.
- ⁴⁹ Там само. — С. 36.
- ⁵⁰ В'ятрович В. Спроби українсько-польських переговорів в роки Другої світової війни: позиція сторін / В. В'ятрович // Український визвольний рух. Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. — Львів, 2003. — Зошит 2. — С. 128.
- ⁵¹ Старка В. Налагодження співпраці між українськими і польськими течіями руху опору в роки Другої світової війни // Галичина. — 2008. — № 14. — С. 123.
- ⁵² Штендера Є. Шукання спільних шляхів: польське і українське підпілля в роках 1945–1947. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://forum.ottawa-litopys.org/documents/dos0402_u2.HTML

⁵³ Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми і напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці // Укр. іст. журн. — 2003. — № 2. — С. 62.

⁵⁴ В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942–1947. — С. 18.

⁵⁵ Там само. — С. 148.

⁵⁶ Марущенко О. Волинська трагедія 1943 року в сучасній українській історіографії. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n74texts/Maruschenko_Volyn_traged_v_suchasn_ukr_istoriografii.htm

⁵⁷ Калакура Я. Назв. праця. — С. 23.

⁵⁸ Льюшин І. Актуальні проблеми методології та історіографія україно-польських відносин ХХ століття // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — 2007. — Вип. 16. — С. 401–402.

⁵⁹ Там само. — С. 402.

⁶⁰ Шаповал Ю. Волинська трагедія і польсько-українські взаємини 1943–1944 роки у дзеркалі документів Державного архіву Служби безпеки України. — С. 207.

⁶¹ Удод О. Трагічні події на Волині: суспільні рефлексії та історична пам'ять // Красзнавство. — 2013. — № 3. — С. 44.

В статье сделан обзор основных научных исследований и анализ основных тенденций в развитии современной отечественной историографии Волыньских событий 1943 года. Ключевое внимание уделено предпосылкам, причинам, генезиса конфликта, роли третьих сторон, обоюдным потерям. Акцентировано внимание на недостаточном изучении проблемы, намечены направления дальнейших исследовательских поисков.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Волынь, украинско-польские отношения, ОУН, УПА, АК, источники, историография.

The article presents an overview of key scientific studies and analysis of the major trends in the development of modern national historiography of Volyn 1943 events. Attention is paid to preconditions, reasons, genesis of the conflict, role of third-parteis and mutual loss. Attention is focused on the lack of study of the problem, specified directions for further research searches.

Keywords: World War II, Volyn, Ukrainian-Polish relations, OUN, UIA, UA, sources, historiography.